

УДК 316.621 – 057.874

Т. САВРАСОВА-В'ЮН

ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, м. Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розкрито загальну стратегію експериментального дослідження громадянської активності старшокласників. Висвітлено результати факторного та кластерного аналізу. Проаналізовано психологічні особливості типів громадянської активності старшокласників.

Ключові слова: *громадянська активність, громадянська активність старшокласників, типи громадянської активності старшокласників.*

Постановка проблеми. Розвиток українського суспільства характеризується стрімкими змінами в багатьох сферах життєдіяльності людей. Значимість активності особистості зростає у змінній ситуації, особливо це стосується учнів старших класів. Саме старшокласникам належить вирішувати завдання, пов'язані з пошуком свого місця в громадянському суспільстві. Це вимагає від них не лише опанування певних знань, але і розвиток важливих якостей, основою яких є *громадянська активність*. Вона проявляється в готовності до сприйняття нових суспільних стосунків, в діяльності, що передбачає відповідальність за свої вчинки, долю країни, прагнення до самовдосконалення. Потреба осмислення *громадянської активності старшокласників*, яка, на нашу думку, представляє собою сукупність знань, умінь, навичок, схильностей, вольових зусиль, мотивів, почуттів, що спрямована на ефективне здійснення громадянської діяльності, підкреслюється особливою увагою психологів та педагогів. У працях таких дослідників, як: О. Г. Баранков [1], Н. М. Жидкова [2], Л. М. Семенюк [3], – тема громадянської активності старшокласників розглядається спеціально, вивчаються її психологічні механізми, умови, шляхи формування. Але недостатньо досліджені особистісні індивідуально-психологічні характеристики та психологічні особливості громадянської активності старшокласників, які необхідно враховувати у процесі її розвитку.

Тому **мета** нашого дослідження: проаналізувати психологічні особливості типів громадянської активності старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування типів громадянської активності старшокласників було проведено емпіричне дослідження з залученням учнів 9-11 класів у кількості 262 особи. Необхідно відмітити, що у констатувальному експерименті брали участь старшокласники загальноосвітніх навчальних закладів, як традиційної, так і інноваційної форми навчання, з різних регіонів України. Дослідження проводилося упродовж 2011 року.

Всі респонденти були розподілені на групи залежно від соціально-психологічних характеристик, а саме: вік – старшокласники 14 (14,1 %), 15 (42,4 %), 16 (29 %), 17 (14,5 %) років; стать – юнаки (43,9 %) та дівчата (56,1 %); сімейний стан – сім'я, в якій проживає старшокласник повна (82,8 %), неповна (17,2 %); матеріальний стан сім'ї – старшокласник проживає в малозабезпеченій (7,3 %), забезпеченій сім'ї (92,7 %); регіон проживання – центр (37,4 %), південь (9,9 %), захід (52,7 %); тип населеного пункту – місто (61,5 %), село (22,5 %), смт (16 %); тип навчального закладу – загальноосвітня школа (26 %), гімназія (22,9 %), ліцей (51,1%).

У дослідженні ми використовували розроблену нами модель громадянської активності старшокласників, яка містить такі складові: когнітивну, мотиваційну, емоційну, поведінково-вольову. Теоретичний аналіз і попереднє експериментальне вивчення проблеми надали можливість обрати для дослідження певні індивідуально-психологічні характеристики.

Проведене емпіричне дослідження, що включало факторний та на його основі кластерний аналізи, дозволило виділити типи громадянської активності старшокласників. Статистична обробка даних, проведення факторного та на його основі кластерного аналізу здійснювалося за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 13.0).

В результаті проведення *факторного аналізу* відповідей опитаних було виділено **п'ять факторів**, що охоплюють 49,3 % загальної дисперсії. Фактори відображають основні прояви громадянської активності старшокласників. Кожен з виділених факторів мають суттєві змістовні характеристики.

Перший фактор – «*особистісно-відповідальний*», який включає такі складові: «розвиток відповідальності» (0,659), «розвиток рішучості і наполегливості» (0,602), «здатність до лідерства» (0,554), «рівень ставлення до себе» (0,608), – та охоплює 12,7 % загальної дисперсії, має такі важливі характеристики, які дозволяють ефективно розв'язувати проблеми громадянського характеру. До ознак першого фактору маємо можливість віднести групу старшокласників, які: здатні з достатнім ступенем усвідомленості й почуття реальності визначати для себе цілі, шляхи і способи їх досягнення; впевнені у собі, послідовні й наполегливі в досягненні поставленої мети, врівноважені й незалежні завдяки наявності схильності приписувати відповідальність за події, що відбуваються в житті та результати своєї діяльності тільки власним здібностям та зусиллям; володіють яскраво вираженими організаторськими та комунікативними здібностями, що проявляються в умінні сприймати людей, досягати взаєморозуміння, будувати свою поведінку згідно з соціальними нормами, вимогами; поважають себе, задоволені собою, адекватно зіставляють свої можливості та здібності.

Другий фактор – «*аналітично-прогностичний*» характеризує такі складові: «здатність аналізувати та прогнозувати» (0,768), «володіння громадянськими знаннями» (0,595), «громадянська свідомість» (0,590). Фактор охоплює 11,2 % загальної дисперсії. Основними характеристиками групи старшокласників, що відносяться до другого фактору є: рівень громадянської обізнаності, що відображає орієнтацію старшокласників на ефективне виконання громадянської діяльності, розуміння сутності громадянської активності; свідоме розуміння необхідності виконувати громадянські обов'язки в інтересах колективу; вміння аналізувати громадянські явища, процеси, події, закономірності розвитку громадянського суспільства та громадянську діяльність інших; властивість визначати цілі й завдання, обирати способи їх досягнення, планувати та моделювати зміст громадянської діяльності та передбачати результати цієї діяльності; можливість прогнозувати власне майбутнє.

Третій фактор – «*мотиваційно-спрямовуючий*», включає такі складові: «прагнення до досягнення мети» (0,762), «прагнення до громадянської діяльності» (0,568), «прагнення дотримання соціально-психологічних установок» (0,474). Фактор охоплює 9 % загальної дисперсії. Суттєвими характеристиками даної групи старшокласників є: наявність мотивів до досягнення мети, яка виступає як усвідомлюваний результат досягнення потреби у громадянській діяльності; наявність прагнення до соціально-пси-

хологічних установок, як сильно виражених орієнтацій на результат, альтруїзм, труд та свободу; прагнення та спрямованість старшокласників займатись громадянською діяльністю, приймати активну участь у шкільних та позашкільних заходах, у роботі шкільного самоврядування, бути членами дитячих чи молодіжних організацій, відвідувати гуртки за інтересами, цікавитися проблемами місцевої громади та країни, допомагати іншим у вирішенні важливих для життя питань.

Четвертий фактор – «духовний» характеризує такі складові: «ставлення до громадянських чеснот» (0,643), «ставлення до суспільних цінностей» (0,611), «рівень мотиваційної адекватності» (- 0,412). Фактор охоплює 8,4 % загальної дисперсії. До ознак четвертого фактору маємо можливість віднести групу старшокласників, які: спроможні оцінити громадянські чесноти й необхідність виявляти їх у ставленні до людей і до себе; проявляють стійко-позитивне ставлення до суспільних цінностей, яке включає почуття любові до своєї нації, добросовісне виконання громадянських завдань, взаємодопомогу, толерантність, здатність до компромісів, переживання старшокласників до власного образу Я-громадянин; вміють коректно постояти за себе, вільно висловлюють свою думку, здатні до компромісу, вміють просити інших про послугу, враховують точку зору інших.

П'ятий фактор – «емоційно-стабільний» характеризує «емоційну рівновагу» (0,829). Фактор охоплює 8 % загальної дисперсії. Суттєвими характеристиками даної групи старшокласників є: рівень емоційної рівноваги, яка є необхідною засадою гармонійного функціонування особистості старшокласників та характеризує стійкість до надзвичайного збудження і емоційного напруження під впливом стресорів, перевага ерготропних тенденції розвитку: автономність, ексцентричність, збалансованість, працездатність; вміння легко адаптуватися у складних життєвих умовах, зваженість.

На нашу думку, найбільш ефективними у процесі розвитку громадянської активності старшокласників є змістовні характеристики «особистісно-відповідального» фактору, оскільки високий рівень відповідальності, рішучості, ініціативності, лідерських здібностей, адекватне ставлення до себе та своїх можливостей є основою для легкого оволодіння системою громадянських знань, які певним чином підштовхують і впливають на громадянську спрямованість та позитивне ставлення старшокласників до готовності виконувати громадянську діяльність.

На основі результатів факторного аналізу було проведено кластерний аналіз, що надав можливість виділити типи громадянської активності старшокласників (див. табл. 1).

Як видно із табл.1, типи громадянської активності старшокласників розподілені наступним чином.

Перший тип («відповідальний») – це структура, для якої характерні складові, що належать до 1-го фактору. Тобто, старшокласники, які мають таку структуру громадянської активності: конкурентноздатні (0,811), мають певне ставлення до громадянських цінностей (0,418), але їм бракує обізнаності (-1,087), спрямованості (-0,168), емоційної стійкості (-0,402). Ці старшокласники будуть проявляти громадянську активність тоді, коли їх діяльність буде спрямована на поглиблення громадянських знань та конкурентноздатність – на досягнення громадянських цілей.

Другий тип («мотивований») – містить характеристики 2-го, 3-го та 4-го факторів, тобто ці старшокласники, хоча і мають громадянську обізнаність (0,719), спрямованість (0,333) та позитивне ставлення до громадянських цінностей (1,085), проте не конкурентноздатні (-0,361) та мають слабку емоційну стійкість (-0,098).

**Типи громадянської активності старшокласників
(на основі кластерного аналізу)**

Фактори	Кластери					
	1	2	3	4	5	6
1 фактор («особистісно-відповідальний»)	0,811	-0,361	-0,518	1,192	-0,183	-0,794
2 фактор («аналітично-прогностичний»)	-1,087	0,719	-0,051	0,873	-0,133	-0,525
3 фактор («мотиваційно-спрямовуючий»)	-0,168	0,333	-1,289	0,116	0,032	0,914
4 фактор («духовний»)	0,418	1,085	-0,484	-0,602	-0,144	-0,537
5 фактор («емоційно-стабільний»)	-0,402	-0,098	-0,380	-0,398	1,398	-0,621

Такі старшокласники характеризуються рівнем громадянських та правових знань, соціально-психологічних установок, громадянських цінностей, проте не конкурентоздатні, не можуть вирішувати складні громадянські завдання, не вміють адаптуватися та брати на себе відповідальність.

Третій тип («аморфний») – характеризується відсутністю будь-якого фактору. Це старшокласники, які не конкурентоздатні (-0,518), не обізнані (-0,051), не мають громадянської спрямованості (-1,289), ставлення до громадянських цінностей (-0,484), відсутня емоційна рівновага (-0,380). Ці старшокласники можуть входити до групи ризику. Адже для прояву громадянської активності наявність таких характеристик як орієнтація на антигромадянську спрямованість, нездатність адаптуватися до умов навколишнього середовища, безвідповідальність, відсутність правових та громадянських знань, емоційна нестійкість та стресовий стан вказують на проблеми, які старшокласникам необхідно виправляти.

Четвертий тип («здібний») – якому притаманні характеристики 1-го, 2-го та 3-го факторів. Тобто, ці старшокласники, конкурентоздатні (1,192), обізнані (0,873), спрямовані на досягнення громадянських цілей (0,116), проте не мають позитивного ставлення до громадянських цінностей (-0,602) та характеризуються відсутністю емоційної стійкості (-0,398). Такі старшокласники відповідальні, мають здатність до лідерства, адекватно ставляться до себе та своїх можливостей, володіють громадянськими знаннями та мають спрямованість до досягнення громадянських цілей, соціально-психологічні установки позитивні, проте громадянські цінності грають другорядну роль, а емоційна стійкість потребує розвитку.

П'ятий тип («врівноважений») – відповідає 3-му та 5-му факторам. Тобто, ці старшокласники мають громадянську спрямованість (0,032) та емоційну стійкість (1,398), проте вони неконкурентоздатні (-0,183), не обізнані (-0,133), не мають громадянських цінностей (-0,144). Такі старшокласники характеризуються такими ознаками як:

схильність до досягнення громадянських цілей, наявність соціально-психологічних установок, емоційної рівноваги, здатність до громадянської діяльності, проте мають низький рівень громадянських, аналітичних та прогностичних знань, відсутня відповідальність та здатність до лідерства, громадянські цінності не є важливими.

Шостий тип («амбіційний») – характеризує наявність 3-го фактору. Це старшокласники, які хоч і виявляють громадянську спрямованість (0,914), проте неконкурентноздатні (-0,794), необізнані (-0,525), мають негативне ставлення до громадянських цінностей (-0,537), емоційно нестійкі (-0,621). Такі старшокласники характеризуються навністю громадянської мети та соціально-психологічних установок, бажанням здійснювати громадянську діяльність, проте не мають достатньої відповідальності, лідерських здібностей, громадянських знань, відсутня емоційна рівновага, громадянські цінності.

Аналіз результатів кількісного складу виділених типів громадянської активності старшокласників вказує, що найбільша кількість старшокласників належать до «врівноваженого типу» (20,6 %), дещо менша (19,4 %) – до «мотивованого типу». Решта старшокласників розподілилась таким чином: «аморфний тип» (15,3 %), «здібний тип» (15,3 %), «відповідальний тип» (14,9 %), «амбіційний тип» (14,5 %).

Тобто, можна стверджувати, що для незначної кількості старшокласників притаманний найефективніший тип – «здібний». Це складає лише шосту частину від опитаних. Для решти опитаних, необхідне подальше вдосконалення характеристик, важливих для громадянської активності.

Отже, у результаті проведеного дослідження виявлено певну недосконалість типів громадянської активності старшокласників.

Ми також мали за мету більш детально проаналізувати ступінь сформованості типів громадянської активності старшокласників, які проживають в різних населених пунктах та отримали таку репрезентацію дослідження, яка надала нам можливість подивитись на проблему у локальному вигляді (див. табл.2).

Як видно з табл.2, для кожного населеного пункту виявлено групу старшокласників, які зорієнтовані на один або два із переважаючих типів громадянської активності старшокласників:

- Місто – «мотивований» та «врівноважений» типи (19,9 %);
- Село – «мотивований» (22,0 %);
- СМТ – «амбіційний» (33,3 %).

Аналіз результатів дослідження вказує на те, що тип населеного пункту має свою репрезентацію результатів дослідження.

Зокрема, виявлено, що серед типів громадянської активності старшокласників, які проживають у місті, крім «мотивованого» та «врівноваженого» типів (19,9 %) були представлені «здібний» та «відповідальний» типи (17,4 %), «аморфний» (16,8 %) та «амбіційний» типи (8,7 %). Такі результати хоча і вказують на різноспрямованість громадянської активності старшокласників, проте переважання «мотивованого» та «врівноваженого» типів вказує на наявність потенціалу для розвитку громадянської активності старшокласників, які є спрямованими до вирішення проблем громадянського характеру та мають більшу емоційну стійкість у питаннях досягнення громадянських цілей та прояву громадянської активності.

Серед старшокласників, які проживають у сільській місцевості, крім «мотивованого» (22,0 %) типів громадянської активності старшокласників виявлені такі типи: «врівноважений» (18,6 %), «відповідальний» та «амбіційний» (16,9 %), «аморфний» (13,6 %) та «здібний» (11,9 %). Такий розподіл респондентів надає можливість відмітити, що старшокласники, які проживають у селі, у переважній більшості позитивно ставляться до громадянських цінностей та спрямовують свої зусилля на досягнення громадянських цілей.

**Сформованість типів громадянської активності
старшокласників залежно від типу населеного пункту, (у %)**

Досліджувані, залежно від типу населеного пункту	Типи громадянської активності старшокласників					
	«відповідальний»	«мотивований»	«аморфний»	«здібний»	«врівноважений»	«амбіційний»
Місто	17,4	19,9	16,8	17,4	19,9	8,7
Село	16,9	22,0	13,6	11,9	18,6	16,9
СМТ	2,4	14,3	11,9	11,9	26,2	33,3

Типи громадянської активності старшокласників, які проживають у селищі міського типу, крім «амбіційного» типу (33,3 %) розподілились таким чином: «врівноважений» (26,2 %), «мотивований» (14,3 %), «здібний» та «аморфний» (11,9 %), «відповідальний» (2,4 %). Аналіз результатів вказує на те, що старшокласники, які проживають у СМТ, мало цікавляться громадянськими проблемами, проте вони чітко усвідомлюють особисті потреби та спрямовують свої зусилля на досягнення власних цілей.

Висновки. Таким чином, на основі емпіричного дослідження громадянської активності старшокласників, можна отримати дані щодо специфіки проблеми як за загальним показником, так і окремими її складовими; виявити залежність громадянської активності старшокласників від соціально-психологічних характеристик; виділити п'ять груп факторів, які надали можливість визначити ступінь громадянської активності старшокласників: «особистісно-відповідальний»; «аналітично-прогностичний»; «мотиваційно-спрямовуючий»; «духовний»; «емоційно-стабільний». Проведений кластерний аналіз (на основі факторного аналізу) дозволив виділити 6 типів структури громадянської активності старшокласників: «відповідальний», «мотивований», «аморфний», «здібний», «врівноважений», «амбіційний». Підкреслено, що найбільш досконалим є «здібний» тип, для представників якого характерно: конкурентоздатність, обізнаність та громадянська спрямованість. Але, результати дослідження показали, що «здібний» тип виявлений лише у 15,3 % опитаних. Для решти респондентів (84,7 %) притаманні інші типи, які вимагають спеціальної психологічної підготовки щодо підвищення рівня громадянської активності старшокласників.

Список використаних джерел

1. Баранков О. Г. *Воспитание гражданской активности учащихся в разновозрастных группах по месту жительства* : Дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / О. Г. Баранков. – К. : Киевский государственный педагогический институт им. М. П. Драгоманова, 1992. – 232 с.
2. Жидкова Н. М. *Розвиток громадянської активності старшокласників* / Н. М. Жидкова // *Історія та правознавство*, – 2010. – № 31. – С. 4-5.
3. Семенюк Л. М. *Психология гражданской активности (особенности и условия развития)* / Л. М. Семенюк. – М. : Воронеж, 2006. – 196 с.

Стаття надійшла до редакції 16. 02. 2012.

Саврасова-Вьюн Т.

ГВУЗ «Університет менеджмента образования» НАПН України, г. Киев

ИССЛЕДОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ АКТИВНОСТИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

В статье раскрыта общая стратегия экспериментального исследования гражданской активности старшекласников. Отражены результаты факторного и кластерного анализа.

Проанализированы психологические особенности типов гражданской активности старшеклассников.

Ключевые слова: гражданская активность, гражданская активность старшеклассников, типы гражданской активности старшеклассников.

Savrasov-Viun T.

SHEE «University of Education Management» NAPS of Ukraine, Kiev

THE RESEARCH OF SENIOR PUPIL'S CIVIL ACTIVITY

General strategy of experimental research of civil activity of senior pupils is exposed in the article. The results of factor and cluster analysis are reflected. The psychological features of types of civil activity of senior pupils are analysed.

Keywords: civil activity, civil activity of senior pupils, types of civil activity of senior pupils